

ОТА ЮЛЬЕВІЧ ШМІТ (1891—1956)

Да 115-годдзя з дня нараджэння

У наш бурны час вельмі цяжка быць вучоным-энцыклапедыстам. Калі чалавек хоча нечага дасягнуць, ён павінен быць вузкім спецыялістам. Таму сёння можна захапляцца тым вельмі невялікім колам людзей, якіх называюць вучонымі-энцыклапедыстамі. Адным з іх з'яўляецца наш зямляк — Ота Юльевіч Шміт. Ён быў вядомым матэматыкам, геофізікам, астраномам, палярным даследчыкам, географам-падарожнікам, мараплаўцам, віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук СССР, відным грамадскім дзеячам.

Нарадзіўся Ота Юльевіч 30 верасня 1891 г. у Магілёве. Яго бацька доўгія гады служыў прыказчыкам у купца, а потым — у розных гандлёвых установах, фірмах, страхавых агенцтвах. Даходы сям'і былі вельмі абмежаваныя, іх яўна не хапала, каб даць усім дзецям хаця б сярэдняю адукацыю. Таму, калі падышоў час вызначаць лёс Ота, яго бацькі звярнуліся за дапамогай да шматлікіх родзічаў, якія сабралі грошы — хто колькі мог, і юны Шміт стаў гімназістам. Ён паступіў адразу ў другі клас Магілёўскай класічнай гімназіі, які скончыў з адзнакай. Неўзабаве сям'я Шмітаў пераехала ў Адэсу. Пасля вучобы ў адэскай гімназіі будучы вучоны паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта. Ужо на першым курсе ён склаў прыкладны спіс кніг, якія збіраўся вывучыць. Але з сумаў пераканаўся, што нават пры самым ушчыльненым графіку заняткаў на гэта спатрэбіцца тысяча гадоў. Давялося рабіць скарачэнне. Але і для тых, што засталіся ў спісе, спатрэбілася б яшчэ 250 гадоў. Тады ён скараціў сон да шасці, пяці, а потым да чатырох гадзін. У студэн-

цкія гады Шміт прывучыў свой арганізм аднаўляць сілы ў кароткі тэрмін і потым спаў надзіва мала. Натуральна, што больш часу ён затрачваў на сваю спецыяльнасць — матэматыку і дабіўся выдатных вынікаў у гэтай галіне. У «залаты фонд» навукі ўвайшла алгебраічная тэарэма Шміта. Яна ўяўляе сабой адну з асноўных тэарэм сучаснай алгебры і належыць да фундаментальных, вялікіх адкрыццяў, якія назаўсёды застануцца ў навуцы. Шміту не споўнілася і 25, калі ўніверсітэт удастоіў яго залатога медаля імя прафесара Рахманінава. Гэтай узнагародай ён быў уведзены ў лік лепшых матэматыкаў свайго часу. Ота Юльевіч узначальваў школу савецкіх алгебраістаў, займаўся матэматыкай да апошніх дзён жыцця.

Акрамя матэматыкі яго вельмі цікавіла навука касмагонія. Праблемай паходжання Зямлі Шміт цікавіўся з юнацтва. У яго архіве засталіся датаваныя 1923 г. спісаньня алоўкам лісты паперы, у верхняй частцы аднаго з іх — тытульнага — падзагалоўак: «Да касмагоніі». Закон планетных адлегласцей, які быў выведзены Шмітам, з'яўляўся першым у гісторыі касмагоніі законам.

У савецкі час значнае месца ў жыцці Шміта займала экспедыцыйная дзейнасць. Ён быў адным з буйнейшых даследчыкаў Арктыкі. У 1929 г. узначаліў экспедыцыю на ледаколе «Сядоў», якая арганізавала на Зямлі Франца-Іосіфа першую навуковую станцыю і стала базай для розных даследаванняў Поўначы — метэаралагічных, геофізічных, гідралагічных, біялагічных. Плаванне на «Сядове» адкрыла першую старонку ў гісторыі асваення Арктыкі і адыграла

вялікую ролю ў далейшай дзейнасці О. Шміта. Праз год палярнікі на тым жа «Сядове» зноў наведалі Зямлю Франца-Іосіфа, а затым абследавалі заходнія берагі Паўночнай Зямлі. Пасля гэтых паходаў уздоўж пабярэжжа Паўночнага Ледавітага акіяна была створана сетка навуковых станцый. Дзякуючы ім збіраўся каштоўны матэрыял, які дазволіў Шміту выступіць з прапановай смелага праекта — прайсці ўвесь Паўночнамарскі шлях у адну навігацыю. Аб гэтым некалі марыў вялікі Лама-носаў. У 1932 г. экспедыцыя на ледаколе «Сібіракоў», якую ўзначаліў Шміт, упершыню ў гісторыі мараплавання — за два месяцы і чатыры дні (адна навігацыя) — прайшла шлях ад Архангельска да Ціхага акіяна. Самы буйны ў 30-я гады XX ст. штурм Арктыкі завяршыўся трыумфальна. Пачалася падрыхтоўка да другога ледавага паходу — на транспартным судне «Чалюскін». 14 сакавіка 1933 г. параход пакінуў Ленінград. На яго борце знаходзілася 105 чалавек: члены экіпажа, вучоныя, палярнікі, зімоўшчыкі, будаўнікі новых навуковых станцый. Пачалася экспедыцыя, якая прыцягнула да сябе ўвагу свету.

Амаль увесь заходні сектар Арктыкі быў паспяхова пройдзены. Добразычлівымі да чалюскінцаў аказаліся мора Лапцевых і Усходне-Сібірскае мора. Але Чукоцкае, як і год таму, у дні плавання «Сібіракова», сустрэла палярнікаў больш суро́ва. У ад-розненне ад «Сібіракова» «Чалюскін» быў хаця і сучасным на той час суднам, але ўсяго толькі звычайным параходам. Яму павінен быў дапамагчы ледакол «Красін», але з-за паломкі аднаго з валоў ён згубіў свае ледакольнія якасці. Другі непрыемны сюрпрыз — радыёграма з Тыксі аб немагчымасці забяспечыць экспедыцыю авіяразведкай. Спадзявацца належала толькі на сябе. «Чалюскін» праз праліў Саннікава выйшаў ва Усходне-Сібірскае мора. Палярнікі накіраваліся няходжаным шляхам да вострава Урангеля. Экспедыцыю сустракалі магутныя ледзяныя палі. Па словах Шміта, гэта было не самастойнае плаванне, а, хутчэй, дрэйф: «Чалюскін» ішоў па волі стыхіі. Амаль месяц яго насіла па Чукоцкім моры. 5 лістапада льдзіны выштурхнулі параход у Берынгаў праліў, а дрэйфам ізноў зацягнула ў Паўночны Ледавіты акіян. Над «Чалюскіным» навісла пагроза катастрофы. 13 лютага 1934 г., у самы разгар палярнай зімы, ледзяны вал, вышыня якога да-

сягнула 8 м, абрушыўся на параход, які затануў. Сотня смельчакоў-палярнікаў высадзілася на льдзіну, апынуўшыся ў мёртвай паўночнай пустыні. «Лагер Шміта» гераічна пераносіў выпрабаванні. На ратаванне чалюскінцаў былі кінуты самалёты. 5 сакавіка 1934 г. лётчык Ляпідзеўскі першым прыбыў на падрыхтаваны з вялікімі цяжкасцямі льдовы аэрадром. На яго самалёце былі эвакуіраваны на Вялікую зямлю жанчыны і дзеці. Савецкія лётчыкі здзівілі ўсіх майстэрствам і мужнасцю. З кожным іх прылётам усё менш і менш людзей заставалася на льдзіне. Аднымі з апошніх пакінулі лагер Шміт і Варонін, капітан «Чалюскіна». Кіраўнік экспедыцыі з цяжкім запаленнем лёгкіх, у паўсвядомым стане даставілі ў горад Ном, на Алясцы. І толькі ў маі ён вярнуўся ў Маскву.

Праз тры гады пасля «чалюскінскай» эпапеі Шміт зноў заняўся вывучэннем Арктыкі. У 1936 г. ён ўзначаліў новы палярны паход на ледаколе «Літке» і правёў па Паўночным марскім шляху не прыстасаваныя да плавання ў арктычных водах ваенныя караблі, што мела вялікае значэнне для абароназдольнасці краіны. І вось апошні шмітаўскі «скачок» у Арктыку. Аб ім ён марыў яшчэ ў 1929 г., калі ўпершыню сустрэўся з Арктыкай. І гэта мара здзейснілася 21 мая 1937 г.: самалёт Вадап'янава дакрануўся да вяршыні Зямлі — Паўночнага полюса. На яго борце акрамя чацвёркі будучых гаспадароў полюса І. Папаніна, Э. Крэнкеля, І. Фёдарова і П. Шыршова знаходзіўся кіраўнік экспедыцыі О. Шміт. За ажыццяўленне гэтай бліскучай аперацыі «першаму палярніку краіны» — і такога тытула ўдастоіўся вучоны — было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Гэта было апошняе — пятае спатканне О. Шміта з Арктыкай.

Па патрабаванні ўрачоў прыйшлося развітацца з палярнай дзейнасцю. Пасля доўгага лячэння ў Крыме О. Шміт заняўся вывучэннем Зямлі. Вучоны імкнуўся да ўсебаковага яе пазнання і шмат для гэтага зрабіў.

Прайшлі гады, і Ота Юльевич Шміт выканаў сваю жыццёвую праграму, разлічаную на 250 гадоў, выканаў за тыя да крыўднага нядоўгія 65 гадоў, што ён пражыў. Незвычайная таленавітасць, спагадлівасць, вострае ўспрыманне жыцця ў яго шматграннасці зрабілі Шміта дасканалым інструментам пазнання прыроды і правадніком пера-

давых ідэй у грамадстве. Многія навукі адвялі вучонаму месца на старонках сваёй гісторыі, і ён сам стаў старонкай гісторыі свайго народа, старонкай гераічнай, захапляючай і памятнай. Імя палярнага даследчыка ўвекавечана на геаграфічнай карце ў назвах вострава ў Карскім моры, паўвострава на поўначы Новай Зямлі, мыса на

Камчатцы, вяршыні і перавалу ў гарах Паміра. Яго імя носіць Інстытут фізікі Зямлі Акадэміі навук Расіі і навукова-даследчы ледакол. Ота Юльевіч Шміт навекі застанецца жыць ва ўдзячнай памяці зямлян — жыхароў цудоўнай планеты, якая стала яшчэ больш адкрытай і пазнанай у выніку яго вандраванняў і навуковых пошукаў.

Больш падрабязна аб жыцці і дзейнасці вучонага раскажуць наступныя матэрыялы:

Буйницький, В. Х. Отто Юльевич Шмидт (1891—1956) // Отечественные физико-географы и путешественники. — М., 1959. — С. 766—774.

Отто Юльевич Шмидт: Жизнь и деятельность / Ред.-сост. Я. Б. Коган. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1959. — 470 с.

Водопьянов, М. В., Григорьев, Г. К. Повесть о ледовом комиссаре. — М. : Географгиз, 1959. — 198 с.

Дуэль, И. И. Линия жизни : докум. повесть. — М. : Политиздат, 1977. — 127 с.

Воскобойников, В. М. Зов Арктики: Героическая хроника. — М. : Мол. гвардия, 1975. — 192 с.

Никитенко, Н. Ф. О. Ю. Шмидт : кн. для учащихся 8—11 кл. ср. шк. — М. : Просвещение, 1992. — 160 с.

Грицкевич, В. П. Начальник Арктики // Путешествия наших земляков. — Минск, 1968. — С. 215—221.

Юффе, Э. Р. Ламаносаў з Магілёва: Феномен Шміта // Пачатк. шк. — 1995. — № 1. — С. 49—51.

Отто Шмидт : фотоальбом / Авт. текста и сост. А. И. Леденев. — Минск : Беларусь, 1985.